

ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 22	Str. 57-83	Osijek, 2006.
	Primljeno na sjednici Razreda za glazbenu umjetnost i muzikologiju 5. listopada 2006.		

UDK: 681.816.6.06Titz,P.(497.5Osijek)

Izvorni znanstveni rad

ZDENKO KUŠČER*

PETER TITZ (1823. – 1873.) GRADITELJ FISHARMONIKE U OSIJEKU

Peter Titz, bečki graditelj orgulja, fisharmonika i harmonija, djelovao je polovinom i u drugoj polovini 19. stoljeća na prostoru tadašnje Habsburške i Austrougarske Monarhije. Iako stranac, rođen u Šleziji, izučivši orguljsku graditeljsku umjetnost u Beču prihvatio je novi nadolazeći glazbeni smjer romantizma dajući svojim instrumentima nove boje i karakter. Tako je Titz stvorio prepoznatljiv i njemu svojstven zvuk instrumenata koje je izrađivao. U težnji za mekim, nježnim i blagim zvukom orgulja uz mogućnost ekspresivnog sviranja, gradio je registar sa slobodno titrajućim jezičcima u sviraoniku orgulja pod nazivom fisharmonika ili harmonium, čiji je zvuk bio prigušen i tih i posebno se dobro mogao upotrebljavati u liturgiji za meditativne solo međuigre. No glavna djelatnost toga bečkog majstora bila je gradnja fisharmonika i kasnije harmonija, čija je kvaliteta bila na zavidnoj razini. Stoga se radionica Petera Titz u Beču od 1870. godine zvala «Carsko-kraljevska tvornica harmonija».

Koliko je Titz izgradio ukupno instrumenata teško je reći jer arhivski podaci o životu i radovima njegove radionice više ne postoje. Uz to, Titz je doživio sudbinu mnogih majstora iz 19. stoljeća čiji su instrumenti, zbog sasvim krive procjene njihove tehničke i zvukovne vrijednosti i zbog krivog stilskog tumačenja romantičkih orgulja, nemilosrdno uklanjani s kora crkava. Izvorno sačuvana fisharmonika Petera Titz u Osijeku te izvorno sačuvane orgulje u Nuštru tako još više dobivaju na vrijednosti jer su izvorno svjedočanstvo djelovanja jedne majstorske radionice u Beču koja je gradila instrumente i na području Slavonije, majstorske radionice Petera Titz.

Ključne riječi: Peter Titz, fisharmonika, harmonij, harmonijum, orgulje, restauracija

*prof. Zdenko Kuščer, Orguljarška zaklada don Petar Nakić, Varaždin, CH – 9016 St. Gallen, Zilstrasse 26

A. Uvod

Činjenica da je u Osijeku pronađena fisharmonika bečkog majstora Petera Titza koja je građena polovicom 19. stoljeća potvrđuje još jednom čvrstu povezanost hrvatske glazbene kulture s europskom orguljskom baštinom. Ta je činjenica, iako ne isključujemo i ulogu sreće što je instrument sačuvan do današnjih dana, utoliko važnija kada se ima na umu da u samoj Austriji i Beču ne postoji ni jedan sačuvan instrument takvoga tipa, odnosno iz te radionice nigdje, prema meni dostupnim podacima, ne postoji još jedna fisharmonika izvorno očuvana i u svirnom stanju. Ne manje važna činjenica za daljnji razvoj organološke znanosti u Hrvatskoj jest da u Nuštru u crkvi Sv. Duha postoje i orgulje ovoga graditelja s izvorno očuvanim registrom Colodicon 8` ugrađenim u sam sviraonik. Radi se o registru tipa *harmonika* ili *fisharmonika*. To je jezičnjak koji se susreće tek u 19. stoljeću i tipičan je uravo za tu bečku radionicu koja ga je često ugrađivala u sviraonik orgulja. Upravo ta dva vrijedna instrumenta koja se nalaze na ovom prostoru istočne Hrvatske bitno će pridonijeti rasvjetljavanju kvalitete i svih drugih važnih organoloških parametara o toj bečkoj radionici o kojoj do sada znademo vrlo malo. Kako je prof. Emin Armano u svojoj studiji¹ vrlo iscrpno opisao konstrukcijsko-zvukovne karakteristike Titzove fisharmonike, ova se studija bavi podacima iz životopisa i djelovanja P. Titza kao graditelja orgulja.

B. Peter Titz, biografski podaci

Osobni su podaci o životu ovog bečkog majstora, što je u našoj organološkoj praksi gotovo uobičajeno, vrlo oskudni. Iz knjige umrlih bečkoga magistrata iz 1873. godine (arhiv grada Beča) doznajemo da je Peter Titz rođen 1823. godine u mjestu Rokitnitz (Rokytnic) u Češkoj (**Rokytnic mpg.**) te da je umro u Beču 6. veljače 1873. godine.² Vrlo je vjerojatno da je umjetnost orguljarstva izučio u majstorskoj radionici Jakoba Deutschmanna (1795. – 1853.) koju je i sam preuzeo oko 1853. godine, nakon Deutschmannove smrti.³ Nije isključena mogućnost da je Titz već 1852. vodio Deutschmannovu radionicu jer se iz jednog izvještaja Teofila Kotykiewicza, koji je naslijedio Titzovu radionicu i bio je vrstan graditelj harmonija, razaznaje 1852. kao godina u kojoj je Titz osnovao svoju samostalnu radionicu.⁴ Jakob Deutschmann bio je u to vrijeme vrlo priznat graditelj orgulja u Beču, posebno

¹ Vidi: Emin Armano, *Obnova fisharmonike Petera Titza u Župi sv. Mihaela Arkandela u Osijeku*, studija za znanstveni skup u organizaciji Hazu Osijek prilikom kolaudacije restaurirane fisharmonike od 15. svibnja 2006. godine u župnoj crkvi sv. Mihaela Arkandela.

² Podaci o P. Titzu: Rudolf Scholz, *Organa Austriae I*, Beč, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, 1976., Otto Biba, *Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 31.

³ Podatak da je Titz naslijedio radionicu Jakoba Deutschmanna nalazi se u kronici Župe sv. Elisabete, Beč IV (prema istom naslovu gore, str. 32, fusnota 64).

⁴ Isto, strana 32, fusnota 65, K. Und K. Hof-Harmonium-Fabrik Teofil Kotykiewicz Peter Titz Nachf., Wien, 1898.

uvažen na bečkom carskom dvoru, gdje je od 1820. održavao orgulje u carsko-kraljevskoj Hof kapeli. Godine 1845. Deutschmannu je dodijeljen status «carskog i kraljevskog dvorskog orguljara» s obrazloženjem da je «priznati orguljar u zemlji i inozemstvu, kao i zbog njegovih posebnih zasluga u razvoju i poboljšanju gradnje orgulja i fisharmonika».⁵ Peter Titz također je pošao stopama svoga učitelja i uvelike radio na poboljšanju tehničko-svirnih mogućnosti fisharmonike. Tako je 1861. godine javno objavio tekst sljedećega sadržaja: » ... Poboljšani udar za harmonij ili fisharmoniku, što omogućava izrazito kratko, staccato sviranje kao na klaviru, s efektom prostornog širenja zvuka pojedinog tona ili akorda, o čemu samostalno i slobodno odlučuje osoba koja svira da li će zvuk prestati odmah ili će zazvučati duže, kao i drugi efekti...«

U nastavku teksta također garantira da: »Može izraditi orgulje sa sviralama svih veličina, uz mogućnost crescendiranja jezičnjaka,⁶ također izrađuje Orchestrione«.⁷

Od 1870. godine, kada je izradio harmonij za novosagrađeni Theater am Kaerntner Tor (slično kao i njegov učitelj Deutschmann nekada), njegova je radionica dobila status »dvorske carsko-kraljevske tvornice harmonija« (k.k Harmonium-Hoffabrikant). Tri godine kasnije P. Titz preminuo je u Beču 1873. godine, a njegova supruga Anastasia Titz od 1874. smije upozoriti da «izručuje instrumente njenoj visosti, carici Elisabethi».⁸

Godine 1878. radionicu je preuzeo Teofil Kotykiewicz koji se isključivo bavio proizvodnjom harmonija i imao je jednu od najboljih tvornica u Monarhiji.⁹

T. Kotykiewicz također se spominje kao nasljednik radionice za izradu harmonija Carla Hessea mlađeg u Beču.¹⁰

⁵ Isto, strana 32, srednji odlomak.

⁶ Kada Titz spominje mogućnost crescendiranja jezičcima, vrlo vjerojatno misli na registre tipa fisharmonika koje je ugrađivao u sviraonik orgulja uz mogućnost otvaranja i zatvaranja komore u kojoj su se jezičci nalazili.

⁷ Isto, str. 33, gornji odlomak. Orchestrion je mehanički instrument koji se pojavio polovinom 19. stoljeća i imitirao je zvuk cijeloga orkestra. Obično se upotrebljavao u salonima ili velikim hotelima i svirao je cijele Beethovenove simfonije, uvertire opera ili velike marševe. U početku se pokretao polugom, kao kod uličnih orgulja, kasnije motorom na paru ili plin i konačno elektromotorom. U orkestrion se glazba prenosila u početku pomoću drvenoga valjka u koji su bile utisnute metalne uske trake, kasnije preko rupičastih ploča ili kartonskih traka.

⁸ Isto, strana 33, sredina.

⁹ Teofil Kotykiewicz bio je posinak P. Titz (?), prema podatku graditelja i restauratora harmonija u Nizozemskoj, gospodina **Louisa Huivenaara**. **Podatak je ljubazno prosljedila gospođa Branka Ban, Osijek.**

¹⁰ Isto, str. 110, 111, 112: *Erwin Hesse, Der Wiener Orgelbauer Carl Hesse*. Hesse mlađi (Beč, 1854. – Oedinburg, Mađarska ?) bio je drugo po redu rođeno dijete poznatoga bečkoga graditelja orgulja Carla Augusta Hesse (Paplit, 1808. – Budimpešta, 1882.). Prema pisanju Erwina Hesse u istom članku, T. Kotykiewicz bio je oženjen kćerkom Carla Augusta Hesse i naslijedio je radionicu od Carla Hesse mlađeg, koji je vjerojatno poslije očeve smrti preuzeo i vodio njegovu radionicu u Beču. Oboje su se kasnije preselili u Mađarsku. Carl Hesse mlađi i tamo je imao radionicu za izradu orgulja i harmonija u kojoj je još njegov otac Hesse st. izrađivao svoje posljednje orgulje.

Iz ovih podataka nije potpuno jasno je li Kotykiewicz istodobno preuzeo obje radionice, dakle onu Petera Titzu i radionicu Carla Hessea mladeg ili se možda radi o istoj radionici. Mogućnost da je P. Titz radio u istoj radionici s Carlom Hesseom ne treba isključiti, ali tu tezu trenutno ne možemo potvrditi.

Još jedan podatak iz života Petera Titzu vrlo je važan, pogotovo stoga jer pokazuje povezanost Titzovu sa Slavonijom – preko radionice Josefa Angstera (1834. – 1918.) iz Pečuha u Mađarskoj, koji je izučio zanat stolara upravo u Osijeku.¹¹ J. Angster, kao veliki orguljski inovator na ovim prostorima, sagradio je u Hrvatskoj 24 orgulja dobre kvalitete i izvršio demontažu metalnih prospektnih svirala na 62 instrumenta u tijeku rekvitiranja svirala za potrebe 1. svjetskoga rata¹² (**J. Angster, orgulje u Duboševici, mpg**). Kada se Angster 1856. godine uputio u svijet u namjeri da se usavrši u svom stolarskom zanatu, upravo se skrasio u radionici Petera Titzu u Beču. Iz dnevnika koji je Angster svakodnevno vodio saznajemo i nekoliko važnih podataka o stanju Titzove radionice.¹³ Tako Angster piše da je na prvi razgovor k majstoru Titzu išao u fraku i cilindru i da ga je Titz upitao: „Vi ste samo stolar?» Angster je odgovorio:» Da, ali ja bih rado kod Vas završio za orguljara.»¹⁴ Tako je J. Angster, zahvaljujući tome što je primljen u radionicu P. Titzu, u Beču postao graditelj orgulja! Angster također spominje: »U radionici P. Titzu zatekao sam 12 do 14 radnika. Glavni posao u radionici bila je izrada harmonija. Tijekom jedne godine izrađivale su se najčešće samo jedne orgulje.»¹⁵

Angster je stanovao u Ulici Mariahilf, gdje je i Carl Hesse imao radionicu i sigurno je i njega poznao. Može se pretpostaviti da je Peter Titz upravo preko naučnika Angstera dobio posao u Slavoniji: izradu fisharmonike za župnu crkvu sv. Mihaela Arkandela i župnu crkvu sv. Petra i Pavla u Osijeku i izradu orgulja za župnu crkvu u Nuštru. Jer kako bi inače Titz uopće došao u kontakt s naručiteljima nego preko svoga mladog naučnika koji je iz toga kraja i došao u Beč?! Također, zar nije moguće da su narudžbe za izradu tih instrumenta za Slavoniju došle u vrijeme Angsterova naukovanja u Titzovoj radionici, između 1856. i 1861., dakle prije nego što je 1866. napustio Beč? Tu tezu potvrđuje činjenica da su orgulje u Nuštru građene 1863. godine, kada je Angster još naukovao u Beču. Nakon završetka naukovanja kod Titzu, Angster je radio i u radionici Franza Ullmana u Beču, ali Ullmanove orgulje, za razliku od Titzu – koliko je meni poznato – ne nalazimo nigdje u Hrvatskoj! I dalje, kada je Angster kao vrsni orguljar počeo djelovati u Hrvatskoj, a to je bilo poslije

¹¹ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca III*, Beč, 1982., *Kilián Szigeti, Das wirken oesterreichischer Orgelbauer in Ungarn*, str. 142.

¹² Emin Armano, *Orgulje hrvatskih graditelja tragom Ladislava Šabana*, naklada J. Zlatar, Zagreb, 2006., str. 399.

¹³ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca III*, Beč, 1982., *Kilián Szigeti, Das wirken oesterreichischer Orgelbauer in Ungarn*, str. 154.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

1866., nakon 10 godina provedenih u Europi (1856. – 1866.), morao se osobno boriti za egzistenciju i brinuti se za narudžbe. Teško je zamisliti da bi u to vrijeme posredovao da mu konkurencija iz Beča oduzima posao! Možda smo se na temelju tih razmišljanja i navedenih povijesnih činjenica tek malo približili otkrivanju vremena gradnje fisharmonike u Osijeku, što je moralo biti između 1856. i 1866. godine.

C. Djelovanje radionice Petera Titzu u Beču

Općenito se može reći da, kako je već navedeno, djelovanje ove bečke radionice nije dovoljno temeljito istraženo do sada. Tako primjerice Oskar Eberstaller u prvoj inventarizaciji orgulja u Austriji spominje samo jedne orgulje P. Titzu, one u Beču u Deutschordenskirche,¹⁶ kao instrument koji je postojao prije Riegerovih orgulja.

Nešto je dalje otišao Otto Biba, koji spominje sljedeće orgulje radionice Peter Titz u Beču:¹⁷

- 1.) Orgulje Bečke crkvene škole sv. Anna, građene 1861. godine, više ne postoje.
- 2.) Beč, Deutschordenskirche, građene 1863. (9/1), uvelike pregrađene, Rieger, 1926.
- 3.) Laab im Walde, građene 1865. (7/1), uklonio i izgradio nove J. M. Kauffmann, 1927.
- 4.) Beč, Sv. Elizabeta, građene 1867. (24/2), postavljene u nedovršen i vlažan prostor crkve u gradnji i već 1873. izvršena velika reparatura mehaničke trakture. Gradnja novih orgulja 1902., Franz Capek. Gradnja sadašnjih orgulja 1985., Gerhardt Hradetzky.¹⁸
- 5.) Rappoltenkirchen, građene 1869. (8/1). Orgulje su izrađene vrsnom rukom, posebnost: posjeduju pedal s 12 tonova (C-h repetirajući). Jedine u Austriji sačuvane Titzove orgulje.

I konačno, Szigeti Kilián, mađarski organolog, spominje radove te radionice u Mađarskoj; svi navedeni instrumenti još postoje:¹⁹

- 1.) Écs (11/1/P)
- 2.) Nagycenk (20/2/P), orgulje građene za bečku operu, kupljene 1860. od grofa Stephana Szechenyija za njegovu patron-crkvu u Nagycenku.

¹⁶ Oskar Eberstaller, *Orgeln und Orgelbauer in Oesterreich*, 1955. izdanje Hermann Boehlauss Nachf./Graz-Koeln., str. 230.

¹⁷ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca I*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1976., Otto Biba, *Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 32.

¹⁸ Iz kronike Župe sv. Elizabete, Beč IV, podaci iz interneta: *Pfarrgemeinde Sankt Elisabeth, Kirchenmusik, Die Hradetsky-Orgel von St.Elisabeth* www.st-elisabeth.at/kirchenmusik, 10.05.2006.

¹⁹ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca III*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1982., *Kilián Szigeti, Das wirken oesterreichischer Orgelbauer in Ungarn*, str. 141, 142.

3.) Steinamanger (Szombathely), Schmidt-muzej, harmonij

Tim instrumentima u Austriji i Mađarskoj s ponosom pripisujemo sigurna tri rada te bečke radionice na prostoru Republike Hrvatske:

- 1.) Osijek, župna crkva sv. Mihaela Arkandela, fisharmonika, restauracija 2006.
- 2.) Osijek, župna crkva sv. Petra i Pavla, fisharmonika, nije u izvornom stanju.
- 3.) Nuštar, župna crkva Sv. Duha, orgulje (7/1/P) građene 1863. godine.

Upravo će se tek sada, nakon restauracije fisharmonike u Osijeku, bitnije moći progovoriti o kvaliteti te bečke radionice koja je, barem u austrijskim organološkim krugovima, nepravedno zanemarena, a može se kazati i omalovažena. Donekle se takav stav austrijskih organologa može i razumjeti: oni jednostavno imaju premalo instrumenata te radionice (samo jedne orgulje) i objektivna je valorizacija nemoguća. Stoga je prilika ovoga skupa u Osijeku upozoriti europsku javnost da u Hrvatskoj postoje tri instrumenta iz te radionice. Na taj način možemo upravo mi u Hrvatskoj nadoknaditi ono što europski organolozi do sada nisu mogli učiniti. Kako bih pojasnio te stavove, donosim kronološkim redom činjenice i podatke koje navodi Otto Biba u vezi s tom bečkom radionicom.²⁰ Kako i sam naslov govori: »Orgulje za bečku Hof kapelu«, radi se o projektu novih orgulja u bečkoj carskoj i kraljevskoj Hofburg kapeli polovinom 19. stoljeća. Hofburg kapela u Beču imala je, u prvom redu po svom političkom značenju, uvijek posebno mjesto u ukupnom kulturnom životu Monarhije i njenog glavnog grada Beča. Biti orguljašem ili dirigentom u toj kapeli bila je uvijek posebna čast i privilegija i za to su se mjesto natjecali uvijek samo najvrjedniji muzičari. Tako je uostalom i danas iako, naravno, u posve drugim političko-kulturnim društvenim okolnostima.

Samo spomenimo nekoliko imena hof orguljaša i kapel majstora koji su tu djelovali: Johann Georg Albrechtsberger, Gottfried Preyer, Anton Bruckner, Antonio Salieri te u novije doba Martin Haselboeck.

Visoki kriteriji i umjetnički vrhunske izvedbe u toj kapeli bile su uvijek mjerilo vrijednosti crkvenog kulturnog života Beča, ali jednako tako i poticaj za sve druge crkvene institucije u gradu za podizanjem kvalitete muziciranja.

Što se tiče samih orgulja u Hofburg kapeli, tu je situacija bila malo drukčija: naime, orguljari su upravo u tom prostoru kapele bili izloženi velikim tehničko-akustičkim problemima jer je prostor kapele vrlo malen, a mjesta je uvijek trebalo biti dovoljno za veliki zbor, orkestar i soliste. Uz to, problemi su se povećavali

²⁰ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca I*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1976., Otto Biba, *Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 24 – 46.

zbog velikog i naglog porasta vlage u prostoru kapele prilikom posjećenosti političke carske i državne elite i redovnih izvedbi velikih crkvenih liturgijskih i koncertantnih kompozicija. Zahtjevi za dobrim i pouzdanim instrumentom bili su uvijek visoki, ali često ne i izvedivi. Svemu tome treba pridodati činjenicu da je i carsko-kraljevski dvor redovno štedio novac za održavanje instrumenta stavljajući na raspolaganje najmanju moguću sumu novca. Za eventualnu gradnju novih orgulja često su se vodili dugi razgovori i diskusije, pisale molbe i, administrativno gledajući, najčešće je nabavka novih orgulja odgađana za neko drugo vrijeme. Također, iz pisanih izvještaja i arhiva Hofburg kapele vidljivo je da je carsko-kraljevska administracija uvjetovala prilikom gradnje novih orgulja obveznu djelomičnu upotrebu starih registara. Sami orguljaši u kapeli ostavili su brojne pisane izvještaje o mizernom stanju orgulja u Hofburg kapeli i gotovo nemogućnosti liturgijskoga sviranja. Slična je situacija nastala polovinom 19. stoljeća kada je tadašnji Hofkapellmeister Ignaz Assmayr 1860. godine upozorio da je nužno pribaviti nove orgulje za Hofburg kapelu jer stare orgulje koje je sagradio bečki majstor Christoph Erler (1780. – 1853.) 1822. godine više nije moguće obnoviti i nalaze se u dezolatnom stanju.²¹

Orgulje C. Erlera bile su u to doba kada su građene reprezentativan instrument grada Beča s dva manuala i pedalom, 26 svirnih registara i imale su sljedeću dispoziciju:²²

Glavni manual (HW)

Principal	8`	novi	kositar
Salicional	8`		kositar
Viola di Gamba	8`		kositar
Portun	8`		drvo
Copel	8`	novi	drvo
Floettravers	8`		drvo
Octav	4`		kositar
Dulciana	4`		kositar
Gemshorn	4`		kositar
Floete	4`	novi	drvo
Quint	3`	novi	kositar
Super Octav	2`		kositar
Mixtur 5 Fach	2`	polovica novi	kositar

²¹ Vidi cijeli izvještaj Assmayra na str. 25., isti naslov gore.

²² Rudolf Scholz, *Organa Austriaca I*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1976., Otto Biba, *Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 23.

prije Mixtur 5 fach $1\frac{1}{2}$ \`

Positiv

Copel	8`	drvo	
Gamba	8`	polovica novi prije Fugara 4`	kositar
Principal	4`		kositar
Floete	4`		kositar
Octav	2`		kositar
Pedal			
Subbass otvoreni	16`	novi	drvo
Subbass poklopljeni	16`		drvo
Principalbass	8`	novi	kositar
Octavbass	8`		drvo
Violonbass	8`		drvo
Quintbass	6`	novi	kositar
Octavbass	4`		kositar
Bassetlbass	2`		drvo

Od ukupno 26 registara, samo je 7 novih i dva su djelomično nova, ostalo je fonički materijal prijašnjih orgulja.

Već 19. siječnja 1860. godine takozvani «Obersthofmeisteramt», administrativno tijelo zaduženo za financiranje crkvene glazbe u Hof kapeli, uključujući i održavanje orgulja, donosi odluku o potrebi nabavke novoga instrumenta. Za tu je priliku, kako je to bilo uobičajeno, osnovana komisija za orgulje čiji je predsjednik bio sam Kapellmeister Assmayr, a ostali su članovi bili: Benedikt Randhartinger, Vice-Hofkapellmeister, Gottfried Preyer, Domkapellmeister u katedrali sv. Stjepana u Beču, Simon Sechter, hof orguljaš, te Ludwig Rotter regens cori u crkvi Am Hof, kao i nekoliko članova iz carske administracije.

Za nas je od posebne važnosti izvještaj te orguljske komisije o stanju orgulja i razlozima nabavke novoga instrumenta jer se iz toga izvještaja razaznaju zvukovno-tehničke karakteristike i ideal zvuka romantičnih orgulja u drugoj polovini 19. stoljeća u Beču. Na temelju toga izvještaja možemo usporediti karakteristike i predodžbe o zvuku orgulja i njihovu dispoziciju registara s onim idealom koji nalazimo u radionici Petera Titz, koji se također natjecao za izradu novih orgulja u Hof kapeli!

U izvještaju komisije stoji sljedeće:

Glavni manual

1. Principal 8, više zvuči kao Viola nego principal, karakterno uopće ne odgovara.
2. Bordun 8, bez karaktera, intonacija neizjednačena.
3. Gamba 8, ima samo nekoliko dobrih tonova, u basu se najčešće ne javlja.
4. Copl 8, izrazito je loš.
5. Salicional 8, ime postoji, ali svirala nema u orguljama.
6. Flautravers 8, ima samo nekoliko tonova.
7. Dulciana 4, tako slaba kao da je ni nema.
8. Octav 4, u karakteru pre tamni.
9. Mixtur 3, nema karakter mixture.
10. Quint 3, vrlo neizjednačeni registar.
11. Octav 2, osrednji.

Positiv

1. Principal 4, umjereno dobro.
2. Gemshorn 4, je ništa.
3. Flauto 4, umjereno dobro.
4. Copl 8, dobro.
5. Mixtur 3, je ništa.

Pedal

1. Subbas 16, jedva se čuje.
2. Octav 8, vrlo neujednačen.
3. Violon 8, nema pravi karakter.
4. Quint 6, nema potrebnu oštrinu, kod sviranja ljestvice, kao da ne postoji.
5. Octav 4, osrednji.
6. Basselbass 2, je ništa.

Na temelju tih podataka možemo procijeniti tadašnji ideal zvuka orgulja u Hofkapeli:

- nježni i štrajh-principalov kor više nije idealan.

- postoji određena sumnja i skepsa prema većem broju 8-stopnih karakternih registara.

- na određeni se način 2-stopni registar Basetlbass u pedalu ismijava («to je ništa»), iako se radi o jedinom 2-stopnom registru u pedalu u cijeloj Austriji! Bez sumnje, takvi u određenom smislu «staromodni» stavovi posljedica su određene inertnosti prema nadolazećem romantičnom tipu orgulja koji je polovinom 19. stoljeća bio u punom zamahu u Europi. Sjetimo se samo monumentalnih orgulja Walckera, Ladegasta, Cavaille-Colla te sjanih instrumenata J. Angstera. Beč u to vrijeme, možemo reći, «spava» i, dapače, teži baroknom i klasicističkom zvuku orgulja.

Činjenica je da je Assmayr taj izvještaj slao na carsku administraciju, priloživši i ponudu Petera Titzza za nove orgulje sa 16 registara, za cijenu od ukupno 4272 fl. U izvještaju također stoji da «Ako se cijele orgulje smanje za jedan registar i obračuna se prilog od prodaje materijala od starih orgulja (metalne svirale), troškove je moguće smanjiti na 3956 fl.».²³ Tako je carska administracija, na temelju ponude radionice Peter Titz, odobrila novac i projekt gradnje novih orgulja u carsko-kraljevskoj kapeli 1861. godine. U međuvremenu, na natječaj su došle još tri ponude, Ferdinand Erler (s tri varijante), Alois Hoerbiger, kao jedina strana ponuda Carl Friedrich Ferdinand Buckow iz Šlezije i nova, potpunija ponuda P. Titzza.²⁴ Pomalo je neuobičajeno da se ostale bečke radionice nisu natjecale, na primjer Carl Hesse ili Joseph Loyp? O. Biba zaključuje da je C. F. Buckov već na početku projekta, unatoč pristiglim ponudama još triju radionica, bio najozbiljniji kandidat za realizaciju ovoga projekta – ponajprije što se tiče Assmayra, koji je kao predsjedavajući komisije imao najvažniju riječ i dosta je autonomno mogao odlučivati. Buckow i Assmayr bili su u osobnom kontaktu u vezi s novim orguljama u Hofburg kapeli već od 1858. godine, što je vidljivo iz razmjene njihovih pisama. Naime, već je tada Buckow Assmayru predočio projekt novih orgulja za Hofburg kapelu. Snažan poticaj definitivnoj odluci da se projekt novih orgulja doista povjeri Buckowu bile su njegove nove orgulje u samostanskoj crkvi kod pijarista u Josefstadtu (Beč). Radi se o velikim orguljama s tri manuala i pedalom građenima 1858. godine.²⁵

²³ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca I*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1976., Otto Biba, *Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 30.

²⁴ U prvoj, kao i u drugoj ponudi, Titz je predvidio jednak broj od 16 registara, ali je druga ponuda iz 1861. bila znatno skuplja. Tako je prva ponuda iznosila 4272, a druga 4425 fl.

²⁵ Te orgulje i danas postoje.

Kako stoji u protokolu orguljske komisije, u samu završnicu oko dodjele posla uvrštene su dvije ponude: Buckow i Titz, dok su druge dvije, ona Hoerbigera i Erlera, otpale.²⁶ To je vrlo značajna činjenica jer se samo kvalitetom i prije već dokazanim i uspješnim radovima Titz mogao svrstati u konkurenciju i ostati u njoj s već vrlo dokazanom internacionalnom kvalitetom koju je tada imala radionica Buckow. To je, doduše, osobna procjena temeljena na novom podatku koji O. Biba ne spominje, a vrlo ga vjerojatno nije ni imao.

Radi se, naime, o Titzovim orguljama građenim 1851. godine (II/20/P) za bečki Theater am Kaerntner Tor.²⁷ Tim je orguljama Titz svakako na sebe svratio pozornost kulturne bečke javnosti i zasigurno je za taj rad Assmayr znao.²⁸ O. Biba ne poziva se na taj rad već spominje Titzove orgulje građene 1861. godine za crkvenu glazbenu školu sv. Anna u Beču o kojima u protokolu orguljske komisije stoje velike pohvale. Za potpuno razumijevanje cijele situacije i donošenje konačne odluke u korist Buckowa svakako je potrebno detaljno analizirati obje te ponude. Stoga donosim djelomični prijevod teksta:²⁹

»Ponuda Petera Titza

Predračun troškova za izradu novih orgulja u kraljevsko-carskoj Hofburgkapeli

Orgulje s 2 manuala, 54 tipaka, kromatski, opseg C – f⁴ i pedalom, kromatski, 25 tipaka, opseg C – c².

Dispozicija

1. manual

PRINCIPAL 8 stopni izrađen od engleskog kositra, široke menzure s izbočenim labijima... u prospektu od A³⁰...

OCTAV 4 stopni kao Principal 8, engl. kositar, u prospektu,

²⁶ Dispoziciju i detaljan opis ponude Aloisa Hoerbigera vidi u Rudolf Scholz, *Organa Austriaca 1, Otto Biba, Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 36.

²⁷ Za informaciju o tim orguljama najljepše se zahvaljujem austrijskom organologu Gottfriedu Allmeru iz Graza koji mi je tu informaciju prosljedio u pismu od 3. travnja 2006.

²⁸ Prema podatku gospodina Allmera, te su orgulje već 1860. godine kupljene za župnu crkvu u mjestu Nagycenk u Mađarskoj, gdje se i danas nalaze u izvornom stanju. Dispoziciju i opis orgulja donosi Kilián Szigeti. Vidi: Rudolf Scholz, *Organa Austriaca 3, Kilián Szigeti, Das wirken oesterreichischer Orgelbauer in Ungarn*, str. 142.

²⁹ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca I, Wilhelm Braumueller, Univeritaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1976., Otto Biba, Orgeln fuer die Wiener Hofburgkapelle*, str. 39 – 43.

³⁰ Za sve principalove registre koji bi trebali stajati u prospektu, Titz predviđa «16 loethig» kositar. Prema povijesnim parametrima o upotrebi i vrstama materijala za izradu metalnih svirala u 18. i 19. stoljeću, radi se o čistom kositru.

intonacija kao principal.

SUPPEROCTAV	2 stopni	cijeli u kositru, u diskantu kao Picoło. ³¹
QUINTE	2 2/3 stopni	široke menzure, kositar, puni zvuk, ne drečav.
GEDAKT	8 stopni	drvo, punog i jakog tona, odličan i kao solo-registar, poklopci dvostruko opkoženi, ...
BORDUN	16 stopni	drvo, široke menzure, puni i tamni, snažni zvuk, kao Gedakt 8.
MIXTUR 3F	2 stopni	kositar, principalova menzura, C, g, c repetira na svakom drugom fisu počevši od druge oktave (2`), jaki ton u kvinti i oktavi, ali ne drečavo.

Positiv, 2. manual

PRINCIPAL	4 stopni	od engl. kositra, nešto uže menzure od Principala 8, pomalo oštri, flautasti ton, s izbočenim labijima, poliran, u prospektu.
OKTAV	2 stopni	engl. kositar, široke menzure, punog zvuka, duboka oktava u prospektu, poliran.
VIOLA DI GAMBA	8 stopni	oštar, ton gudača, nešto slabiji od Geigen principala, kositar.
SALICIONAL	8 stopni	engl. kositar, ton jako gudači...
HOHLFLOETE	8 stopni	drvo, jelovina, otvoreni, jakog i punog zvuka, u dubini tuplji, od sredine svjetliji zvuk.
HARMONIKA	8 stopni	jezičci od mesinga, slobodno titrajući (durchschlagende pagfong Zungen), uz mogućnost crecsendiranja, puni, nježni zvuk.

Pedal

SUBBASS	16 stopni	poklopljeni, izrađen od jakog drveta, snažnog i tamnog zvuka, široka menzura...
OKTAV BASS	8 stopni	otvoreni, izrađen u drvu, snažnog i punog zvuka...
VIOLON	8 stopni	otvoreni, izrađen u drvu, od čiste jelovine, vrlo oštrog gudačeg zvuka...

³¹ Za metalne registre koji ne stoje u prospektu Titz predviđa «12 loethig» kositar. Radi se o leguri kositra i olova, od toga 75% čini kositar i 25% olovo.

COPPLUNG za manuale bez ikakve buke, i bez smetnji u toku sviranja..., oba manuala zajedno mogu se vrlo lagano svirati.

COPPLUNG manuala na pedal, također bez buke i bez smetnji, bez pokretanja manualne klavijature u toku sviranja.

MIJEH: tri mjeha (Spannbalg) od smreke.

ZRAČNI KANALI: zračni kanali premazani bolusom.

SVIRAONIK: izrađen u hrastu.

Donje tipke: izrađene u crnom drvetu.

Gornje tipke: obložene slonovačom, ili obrnuto.

Registarski manubriji: s lijeve i desne strane od tipaka, za prvi manual pločice bijele boje, pozitiv ljubičaste boje, pedal plave boje, slova crno, obrubljeno zlatnom bojom.

SVIRNA I REGISTARSKA MEHANIKA:

izrađena u smreki, krajevi

apstrakata presvučeni pergamenom.

Kutnici u sviraoniku od željeza, ostali od mesinga.

Osovine: završeci i žice od mesinga.

KUĆIŠTE: u gotičkom stilu od smreke, obojeno u bijelu boju s pozlatom.

ZRAČNICE: okvir izrađen od suhoga hrasta, kancele od smreke.

Manualne: 4 zračnice, za svaki manual podijeljene u dvije zračnice.

Pedal: 1 zračnica.

Kancele od smreke, kliznice dobro opkožene...

Ventili trostruko opkoženi izrađeni od čiste smreke, vodilice ventila i opruge od mesinga. Klade od smreke furnirane hrastom.

SVIRALE stabilno postavljene na zračnice i ovješene, s nosećim vijcima (drvene).

Metalne svirale dobro postavljene na zračnicu da ne bi bilo gubitka zraka ili prolaza zraka na nozi svirale zbog intonacije. Samo se kroz tako dobar rad može ostvariti dobra i stabilna ugodba orgulja na duže vrijeme.»

Titz daje rok za izradu orgulja 6 – 7 mjeseci, što bi, s obzirom na broj od oko 12 – 14 radnika u radionici u to doba, bilo moguće ostvariti.

Za usporedbu, evo i dispozicije Carla F. F. Buckowa prema predračunu od 17. veljače 1861. godine:

Glavni manual

FLAUTO FONDAMENTO	16`
GEIGENPRINCIPAL	8`
GEMSHORN ILI VIOLA DI GAMBA	8`
PRINCIPAL/OCTAVE	4`
FLAUTO DOLCE	4`
SUPER/OCTAVE	2`

Gornji manual

SALICIONAL	8`
DOPPELFLOETE	8`
VIOLA D`AMOUR	4`

Pedal

SUBBASS	16`
VIOLONCELLO	8`
BASSFLOETE	8`

Manualcoppel

Pedalcoppel

Assmayr je 26. ožujka 1861. godine poslao izvještaj orguljske komisije na carsku administraciju povodom pristiglih ponuda gdje je vidljiva njihova jasna međusobna usporedba.³² Donosim kratak sažetak prijevoda tog važnog dokumenta:

»Orguljar Erler, cijena od 5634 fl. izrazito je previsoka i znači veliko prekoračenje odobrene sume za nove orgulje.

Orguljar Hoerbiger, postoje određene sumnje u kvalitetu i izbor predviđenih materijala za nove orgulje, izuzev za upotrebu engleskoga kositra.

Orguljar Titz, predviđena dispozicija i materijali za izradu svirala, mehanike i ustroja orgulja dobro su pogođeni.«

Zatim stoji: »Kada bi se kućište izradilo prema Titzovom prijedlogu, ukupna bi cijena bila 4925 fl. Kada bi se međutim upotrijebilo sadašnje kućište obojeno u bijelo, cijena bi bila 4425 fl. Kada bi Titz uz to otkupio stare orgulje za 600 ili 700 fl. i kada bi se izbacio registar Harmonika 8` jer on nije nužno neophodan, onda bi cijena bila

³² Vidi fusnotu br. 27.

umanjena za još 150 fl. Tako bi ukupna cijena orgulja bila 4075 fl. što znači u odnosu na odobrenu sumu novaca prekoračenje za 119 fl.«³³

Orguljar Buckow iz Hirschberga u Šleziji nema velikih zamjerki na dispoziciju i cijeli ustroj instrumenta, osim što je problemu prostora kora posvetio premalo pažnje. Također je ukupna cijena orgulja previsoka: 4714 fl., uz povećanje troškova transporta, carine i troškova boravka za još jednoga radnika prilikom montaže orgulja.

Dalje stoji sljedeće: »Iz svih spomenutih planova za projekt novih orgulja radionica Titz najprije dolazi u obzir«.³⁴

S obzirom na to da je, kako je već spomenuto, Buckow bio najozbiljniji kandidat za dobivanje projekta, Assmayr je to trebao i opravdati, što je i učinio na posljednjoj sjednici orguljske komisije, u čijem protokolu stoji sljedeće:

»Viola da Gamba 8` od Buckowa vrlo je lijepi registar... Geigenprincipal izrađen u kositru bolje zvuči nego izrađen pola u kositru i pola u drvetu« (! op.a)...

Iako je Titz napomenuo u ponudi, da njegova trostruka Mixtura 2` u glavnom manualu neće biti drečava (oštra) u tuttiju, stavlja se opaska: »Ostaje uvijek oštar i rezak registar«....

Za Titzov Principal 4` u drugom manualu navodi se da je to vrlo lijep registar, ali da je Salicional 8` od Buckowa ljepši od obaju Titzovih (misli se na Viola da gamba 8` i Salicional 8`)... »Ta dva registra vrlo su slična u svom karakteru i nisu u ovom slučaju dobro izabrani«³⁵...

Zanimljivo je da u ovom slučaju nije uspoređen Titzov registar Salicional s istim registrom Buckowa, već se ulazi u sam koncept i funkciju registara, koje je svaki od orguljara predvidio. Za Titzov se Octav 2` kaže da je kao takav »punog zvuka«, za Flute d`amour 8` Buckowa kaže se da je izrazito nježan registar. Orguljska komisija također nije bila posebno oduševljena Titzovim registrom Harmonika 8`, za koji se kaže da se može upotrebljavati samo »Prilikom svete pretvorbe« iako je upravo u kapeli Hofburg kontemplativno sviranje bilo tradicionalno prisutno.

U konačnici je definitivna odluka išla na ruku Buckowa, kojemu je povjerena gradnja novih orgulja u Hofburg kapeli.

Otto Biba također osobno, na temelju podataka kojima je raspolagao, spominje kako Titz nije bio dorastao velikom Buckowu i da je tadašnja odluka bila, što se struke i međunarodne reputacije Buckowa tiče, opravdana.

³³ Isto, str. 44.

³⁴ Isto, str. 44.

³⁵ Isto, str. 45.

No tema ove studije nije raspraviti tko je od te dvojice majstora doista i u čemu bio bolji ili lošiji već rasvijetliti povijesne činjenice koje se odnose na Petera Titzu. Nema sumnje da se radi o solidnom i savjesnom orguljaru koji dobro poznaje sve zakonitosti struke. Već sam prijedlog dispozicije za Hofburg kapelu pokazuje vrsnog majstora: prvi manual jakoga principalova kora do mixture i Bourdonom 16` koji daje cijelom instrumentu puninu i monumentalnost. Drugi manual s tri karakterna 8` registra i vrlo zanimljivim registrom Harmonika 8` koja treba biti punog i nježnog tona. I, konačno, pedal s romantičnim registrom Violon 8` na Subassovu 16` bazu. Titz je predvidio dobar materijal za limene i drvene svirale, a koncepcija cijelog ustroja orgulja, kako mehaničke svirne tako i registarske trakture, dobro je promišljena. No navedene povijesne okolnosti s kojima je ta radionica bila nepravedno suočena možda su i utjecale na odluku da se Titz potpuno posveti izradi fisharmonika i harmonija jer je potražnja za tom vrstom instrumenata bila, u zamahu romantičnog zvuka, sigurno veća nego za orguljama.

Da bismo dobili još potpuniju sliku o toj bečkoj radionici, donosim ovdje i dispoziciju vjerojatno najvećih Titzovih orgulja koje se u izvorno očuvanom stanju nalaze u mjestu Nagycenk, Mađarska, građene 1851. za bečki Theater am Kaerntner Tor.³⁶ Radi se orguljama izrazite romantičke dispozicije uvelike slične predloženoj dispoziciji orgulja za kapelu u bečkom Hofburgu:

1. manual

Principal	8`
Octav	4`
Quint	2 2/3`
Superoctav	2`
Mixtur 3f	2 2/3`
Bourdon	16`
Gedackt	8`
Spitzfloete	4`
? registar ³⁷	

2. manual

Gedacktfloete	8`
Salicional	8`

³⁶ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca III*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč 1982., *Kilián Szigeti, Das wirken oesterreichischer Orgelbauer in Ungarn*, str. 142.

³⁷ Registar koji nije u funkciji.

Doppelfloete	8`
Hohlfloete	4`
Gemshorn	4`
Gedackt	4`
Harmonium	8`

Pedal

Principalbass	16`
Subbass	16`
Violon	8`
Posaun	16`

U mjestu Écs, Mađarska, nalazi se još jedan izvorno očuvani Titzov instrument sljedeće dispozicije:³⁸

1. manual

Principal	8`
Octav	4`
Superoctav	2`
Mixtur 2f	
Bourdon	8`
Flauta	4`
Spitzfloete	2`

2. manual

Harmonium	16`

Pedal

Subbass	16`
Octavbass	8`
Octav	4`

³⁸ Rudolf Scholz, *Organa Austriaca III*, Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H, Beč, 1982., *Kilián Szigeti, Das wirken oesterreichischer Orgelbauer in Ungarn*, str. 142.

Za oba navedena instrumenta karakteristična je prisutnost registra *harmonium*, koji je također bio predviđen za orgulje kapele u Hofburgu. Radi se o registru sa slobodno titrajućim jezičcima ugrađivanim u sviraonik koji ima zvukovne karakteristike jednake ili vrlo slične kao i fisharmonika. Prvi registri građeni u orguljama prema tom principu pojavili su se krajem 18. i u prvom desetljeću 19. stoljeća i vezani su uz ime Josepha Gabriela Greniea, koji je prvi gradio takozvane Expresiv-orgulje. Registar *harmonium* bio je zatvoren u posebnu komoru koja se mogla zatvarati ili otvarati, što je omogućilo glasnije ili tiše sviranje. Tim načinom gradnje registara koji su se mogli postupno pojačavati ili stišavati željelo se zapravo pomoću orgulja imitirati zvuk romantičnog simfonijskog orkestra.

Također, slobodnotitajućim jezičcima imaju puno tiši i mekši zvuk od uobičajenih jezičnjaka koji titraju udarajući po čizmi na kojoj su pričvršćeni pa su i mnogo glasniji – pogotovo stoga jer imaju rezonatore koji cijeli zvuk jezičca bitno pojačavaju. Često se krivo misli kada se kaže da su orguljari ugrađivali slobodnotitajuće jezičnjake umjesto standardnih iz financijskih razloga, štedeći pri tome novac. Da tome nije tako vidi se iz dvije činjenice: proizvesti i konstruirati slobodnotitajućim jezičak vrlo je složena operacija koja zahtijeva izrazitu preciznost i odabir vrsnog materijala za izradu samog jezičca (mesing ili čelik). Također, samo održavanje orgulja sa slobodnotitajućim jezičcima nije nimalo jeftinije od održavanja klasičnih jezičnjaka jer se oni mnogo brže i lakše raštjavaju od standardnih jezičaka pa ih je stoga potrebno puno češće ugađati. Doista je jedini razlog uporabe te vrste registra težnja za finijim, nježnijim i toplijim zvukom jezičnjaka u 19. stoljeću – što ide samo u prilog romantičnom zvuku cijelih orgulja. U Njemačkoj je prvi put taj registar uporabu našao u poznatim orguljama Bayera u Naumburgu 1830. godine. U Francuskoj je veliku primjenu ekspresiva i te vrste jezičaka uveo Cavaille-Coll. Još veće i postupnije stupnjevanje dinamike orgulja postignuto je takozvanim žaluzijama, kada se cijeli niz registara ili cijeli ustroj jednog manuala orgulja zatvara u poseban ormar kojemu je moguće postupno otvarati ili zatvarati prednju (ili iznimno gornju) stranu. Postoje vrlo različiti tipovi i vrste slobodnotitajućih registara (Bombardon 32`, Bombarde 16`, Oboe 8`, Klarinette 8` itd.). Prema J. G. Toepferu (1791. – 1870.), jezičac registra Harmonika 8` utoliko je sličan s jezičcem u harmoniju ili fisharmonici što nema tijela za rezonaciju ili pojačavanje zvuka (**Toepfer, Fisharmonika, mpg.**).

D. Orgulje P. Titz u Nuštru

Kakvu je konstrukciju Titz primijenio pri gradnji registra sa slobodnotitajućim jezičkom može se vidjeti u njegovim orguljama u župnoj crkvi Sv. Duha u Nuštru (**Titz Colodicon 8 Fuss mpg.**) građanima 1863.³⁹ godine (**Nuštar, prospekt mpg.**). Te jedine Titzove orgulje u Hrvatskoj sačuvane su velikim dijelom u izvornom stanju

³⁹ Imovnik Župe Sv. Duha u Nuštru, god. 1953., broj 16: »Orgulje nabavljene 1863. od Peter Titz u Beču».

(osim mijeha i svirala u prospektu) i stoga imaju vrijednost nacionalnog kulturnog dobra i nesumnjivo su od međunarodne važnosti. Titzove orgulje u Nuštru djelo su vrsna i savjesna majstora koji unosi novitet na prostor istočne Slavonije gradnjom instrumenta s romantičnom dispozicijom.⁴⁰ Orgulje imaju mehaničku svirnu i registarsku trakturu⁴¹ (**Nuštar, svirna traktura mpg.**).

Dispozicija je orgulja u Nuštru sljedeća:

Manual C-f` ``		Pedal (C-f)	
Principal	8`	Subbass	16`
Gedackt	8`		
Floete	4`	Pedalcopplung	
Octav	2`		
Mixtur 2f			
Colodicon	8` ⁴²		

P. Titz, kako je već spomenuto, na sam je vrh sviraonika ugradio registar Colodicon 8 Fuss i pri tom izradio dvostruku svirnu trakturu. Tako manualne tipke pokreću tonske ventile na manualnoj zračnici u orguljama pomoću drvenih apstrakata koji su vezani na zadnji dio svake tipke.⁴³ (**Nuštar, ventili manualne zračnice mpg.**). Istodobno svaka tipka u svom prednjem dijelu s donje strane otvara tonski ventil registra Colodicon 8 Fuss (**Nuštar, svirna mehanika za Colodicon 8 Fuss mpg.**). Vrlo identično ustroju svirne mehanike za fisharmoniku, svirni ustroj za Colodicon 8 Fuss ima elemente bečke klavirske mehanike, kapsle s čeličnim osovinama i čeličnim oprugama (**Nuštar, kapsle bečke mehanike, mpg.**)⁴⁴ Slobodnotitrajući jezičci nalaze se na gornjoj dasci zračne komore na vrhu sviraonika (**Nuštar, jezičci Colodicon 8 Fuss, mpg.**). Zračna se komora puni zrakom tek kada se otvori registarski ventil pomoću manubrija na manualu. Na prednjem dijelu sviraonika nalaze se okrugli otvori u drvetu promjera ca. 50 mm kroz koje zvuk

⁴⁰ Titzove orgulje u Nuštru rastavljene su 1992. godine zbog ratnih razaranja u Domovinskom ratu i sklonjene u Gušince. Tri godine kasnije vraćene su i postavljene opet u crkvi u Nuštru. Sve navedene radove izvodio je orguljar Marko Rastija iz Zagreba. Prigodom ponovnog postavljanja nije na orguljama izvršena restauracija. Godine 2006. na orguljama su radila braća Moric iz Ilače.

⁴¹ Inventarizacija Titzovih orgulja u Nuštru izvršena je 27.5. 2006. godine. Tom je prigodom utvrđeno zadovoljavajuće stanje instrumenta i cijelog ustroja orgulja. Nema znakova aktivnog drvotočja. Orgulje se mogu upotrebljavati u liturgijske svrhe. Svakako je potrebno izvršiti stručnu restauraciju foničkog materijala.

⁴² Ime registra Colodicon koji se nalazi u orguljama u Nuštru nije mi poznato. Također ga ne nalazimo nigdje u literaturi. Jakob Deutschmann upotrebljava naziv Melodicon 8 Fuss za isti registar. Vidi dispoziciju orgulja J. Deuschamana u evangeličkoj crkvi u Bratislavi (građene 1838. godine). U drugom manualu nalazi se registar Melodicon 8 Fuss. Jednako kao i Posauna 16 Fuss u pedalu, oba su registra građena sa slobodnotitrajućim jezičcima.

⁴³ Manualne tipke: donje tipke izrađene su od drveta smreke, obložene ebanovinom. Gornje tipke izrađene su od istog drveta, obložene ebanovinom, a gornja je obloga od bjelokosti.

⁴⁴ *Ladislav Šaban*, Graditelji orgulja u Varaždinu sredinom 19. stoljeća, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 6, Varaždin, 1981.

cijeloga registra pri sviranju slobodno odlazi u prostor crkve (**Nuštar, otvori za Colodicon 8 Fuss mpg.**). Tim rješenjem Titz nije predvidio uporabu expresije, pomagala pomoću kojega bi se komora u kojoj se nalaze jezičci postupno mogla otvarati ili zatvarati kao kod fisharmonike. Unatoč tome, zvuk toga registra izražajan je i jak, ali mekan i istodobno nježan. U svakom slučaju, radi se o raritetu u Hrvatskoj jer to su, uz orgulje u kapucinskoj crkvi u Varaždinu, jedine orgulje u Hrvatskoj koje posjeduju takav zvuk kao posljedica upravo jedinstvene boje i timbra slobodnotitrajućih jezičaca registra Colodicon 8 Fuss.

D. Carl (Dragutin) Geissler (Varaždin, 1812. – ?) i Peter Titz

Još jedan podatak treba spomenuti i, premda je za sada hipoteza, smatram ga važnim jer otvara nova pitanja. U Varaždinu u crkvi otaca kapucina nalaze se orgulje što ih je sagradio varaždinski orguljar Carl (Dragutin) Geissler 1860. godine (**Kapucini, orgulje Carla (Dragutina) Geisslera 1860. mpg.**). Kapucinske orgulje spomenik su kulture grada Varaždina jer je to jedini instrument u gradu koji je gradio domaći majstor. Taj instrument značajan je stoga što, iako građen polovinom 19. stoljeća, posjeduje izrazitu romantičnu dispoziciju vrlo sličnu Titzovim orguljama u Nuštru:

1. manual

Bordunal	16`
Principal	8`
Octav	4`
Quint	2 2/3 (od 1919. Gamba) ⁴⁵
Superoctav	2`
Mixtur 3f	
Copula maior	8`
Hohlflauto	8`
Copula minor	8`
Dolciana	4`

2. manual

Harmonika	8`
Harmonika	16`

⁴⁵ Još nekoliko podataka o tehničkom ustroju orgulja:

Komande registra, tokarene hrastove povlačnice s porculanskim rukohvatima i natpisima registara.

Registarska traktura, mehanička, drvene poluge i metalni tokareni kutnici.

Svirna traktura, mehanička, drveni abstrakti, metalni kutnici, drvena vratila i drveni kraci.

Zračnice, dvije, manualna i pedalna. Manualna je izrađena od hrasta i smreke, ventili od smreke.

Vodilice ventila i opruge izrađene su od mesinga.

Pedalna zračnica, tonski ventili nalaze se direktno na zračnom kanalu (13 tonova).

Fonički je materijal, 95%, u izvornom stanju. Prospektne su svirale rekviritane za potrebe 1. svj. rata i

sadašnje nisu izvorne (prema Imovniku Župe Sv. Duha u Nuštru iz godine 1927. pod rednim brojem 26:

»Orgulje stare nabavljene g. 1863. za vrijeme rata god. 1914. – 1918. olovni piskove rekviritani«).

Pedal

Subbass	16`
Principalbass	8`
Bordunbass	8`
Quintbass	5 1/3`
Oktavbass	4`
Fagottbass	16`

Manualkoppel (Schiebekoppel)

Uz dispoziciju registara tih orgulja zanimljiv je podatak da pedal ima samo 12 tonova s opsegom C-H. Tako građen pedal polovinom 19. stoljeća nije neuobičajen i nalazimo ga i kod drugih hrvatskih graditelja (Andrija Fabing, Lovro Fabing, Ignac Petter, Pavao Pump i drugi). O broju svirala (tonova) pedala Titzovih orgulja za kapelu u Hofburgu ne možemo ništa pouzdano kazati, osim da je u ponudi predvidio 25 tipaka te kromatski pedal opsega C-c`. Može se jedino pretpostaviti da bi ga, da je dobio taj posao, izgradio u potpunosti, dakle bez ponavljanja u svakom pedalnom registru 25 svirala. Jedine sačuvane orgulje Petera Titzza u Austriji, one u Rappoltenkirchenu, imaju kromatski pedal s 24 tipke, ali s po 12 tonova po pedalnom registru (C-h, ponavlja na tipci c⁰), identično Geisslerovon pedalu u Varaždinu. Titzove orgulje u Nuštru imaju kromatski pedal s 18 tipaka (C – f⁰), 13 tonova (C-c, ponavlja na cis⁰). Titz je na taj način izgradio u potpunosti (samo) jednu cijelu oktavu pedalnih tonova. Iz navedenih je podataka jasna nesumnjiva sličnost u gradnji pedala kod Titzza i Geisslera. Taj su način gradnje «nepotpunog» pedala s ponavljanjima orguljari često upotrebljavali pogotovo kod gradnje manjih instrumenata. Razlog takvoj koncepciji pedala u baroknim orguljama, pa i u manjim orguljama građenim u 19. stoljeću, leži u činjenici da pedal nema važnu melodijsku samostalnu ulogu već «samo» ulogu pratnje Cantus firmusa.⁴⁶

Paralelno s takvim tipom pedala koji služi za pratnju melodije, sjevernonjemačka orguljaška škola i njeni predstavnici (kao što je bio Samuel Scheidt, Mathias Weckmann i Ditrich Buxtehude) razvijala je već u 17. stoljeću vrlo figurativno pedalno sviranje.

Naravno da su orguljari upravo iz toga razloga bili prisiljeni graditi «potpuni» pedal koji je mogao zadovoljiti zahtjevno vođenje melodije i česte brze, virtuozne pasaže. Ne treba isključiti i pretpostavku da su naručitelji orgulja često i postavljali uvjet 12-tonskoga pedala zbog nedovoljnog obrazovanja orguljaša, ali i zbog tretiranja orgulja kao isključivog liturgijskog instrumenta.

⁴⁶ Cantus firmus (lat. utvrđena melodija), melodija većinom preuzeta iz duhovne ili svjetovne glazbe koja služi, između ostaloga, kao podloga novoj kompoziciji.

Vratimo se Geisslerovim orguljama u Varaždinu i kratkoj analizi dispozicije. Prvi manual karakterizira jaka principalova baza 8 4 2 2/3 2 do mixture (trostruka) i Bordunal 16[`],⁴⁷ potpuno identično Titzovoj dispoziciji u Nangycenku.⁴⁸

Ostala su četiri registra karakterna ili koloristička: to su tri 8-stopna koja pojačavaju bazu u cijelim orguljama, dok je samo jedan 4-stopni (dolciana). Drugi manual ima samo dva slobodnotitrajuća jezičnjaka; Harmonika 16[`] i Harmonika 8[`] bez 8-stopne baze, slično kao i u Titzovim orguljama u Ecsu, Hagycenku i Nuštru, koje imaju po jedan registar takvoga tipa. To što je Geissler u orgulje u Varaždinu ugradio dva takva registra nikako nije slučajnost. Polovinom 19. stoljeća u Varaždinu je djelovala orguljarska radionica Ignaca Pettera, od kojega postoje orgulje u župnoj crkvi u Hlebinama, građene 1838. godine. Prema koncepciji i dispoziciji, radi se još uvijek o baroknom instrumentu.⁴⁹

Carl (Dragutin) Geissler samo je 20 godina kasnije (1860.) sagradio instrument sasvim druge koncepcije, dispozicije, drugih zvukovnih mogućnosti i, što je najvažnije, instrument iza kojega stoji sasvim druga ideja od Petterovih orgulja. Gotovo je nemoguće u tako maloj građanskoj sredini kao što je bio Varaždin polovinom 19. stoljeća u tako kratkom razdoblju od samo 20-ak godina razviti toliko napredniju koncepciju gradnje orgulja romantičnoga zvuka, za razliku od, u to vrijeme u Varaždinu uvriježenog, baroknog tipa orgulja, bez mentora (ili radionice) koji je taj način gradnje orgulja usvojio kroz tradicionalni i permanentni razvoj sredine u kojoj djeluje. Nema sumnje da je Carl (Dragutin) Geissler orguljarski zanat morao izučiti negdje u inozemstvu, gdje mu je takva koncepcija gradnje orgulja, ustroja i oblikovanja zvuka bila ponuđena i koju je prihvatio. Možda je to doista bio upravo Beč? Prema meni dostupnim podacima o orguljskom fondu u Hrvatskoj u 19. stoljeću, Geissler je jedini domaći majstor koji je gradio registre sa slobodnotitrajućim jezičcima. Koliko je takav koncept bio u to doba napredan vidi se u podatku da su, uz te orgulje u Varaždinu i Titzove orgulje u Nuštru, u cijeloj Hrvatskoj u to vrijeme ukupno sagrađena još samo dva instrumenta koja su posjedovala registre sa slobodnotitrajućim jezičcima. Oba su sagrađile strane radionice.⁵⁰

⁴⁷ Kako spominje Šaban, radi se o prvom građenom Bordunalu 16[`] u manualu u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Vidi L. Šaban, *Graditelji orgulja u Varaždinu sredinom 19. stoljeća*, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 6, Varaždin, 1981., str. 109.

⁴⁸ Odabir pojedinih registara varira s obzirom na veličinu prostora crkve, zahtjeve pojedine župe i, naravno, ovisan je o cijeni instrumenta. Stoga se o određenom univerzalizmu, dakle primjeni uvijek istih registara za istu radionicu, ne može govoriti.

⁴⁹ Dispozicija Petterovih orgulja u Hlebinama: Principal 4[`], Octave 2[`], Quinte 1 1/3[`], Mixtur 2f, Burdon 8[`], Gedeckt 4[`], Floete 4[`] (Manual C/E-c3), Subbass 16[`], Octavbass 8[`], Octave 4[`] (Pedal C/E-a).

⁵⁰ Samo još dvojica orgulja u Hrvatskoj građena u 19. stoljeću posjeduju registre toga tipa:

a) Pregrada, župna crkva Uznesenja BDM, Franjo Focht, Pečuh, 1834. Orgulje građene za Katedralu u Zagrebu ubrzo su zbog tehničkih nedostataka u ustroju za zrak prodane u Pregradu. Treći manual orgulja posjeduje registar Harmonijum 8[`].

b.) Zagreb, Katedrala Uznesenja BDM, O.E. Walcker, Ludwigsburg (D) 1855. U trećem manualu nalazi se registar Fisharmonika 8[`].

Zaključak

Peter Titz, bečki graditelj orgulja, fisharmonika i harmonija, revitalizacijom i restauracijom fisfarmonike u župnoj crkvi sv. Mihaela Arkandela u Osijeku definitivno je vraćen «u život» iz potpunog i neopravdanog zaborava. Kada se izvrši i restauracija Titzovih orgulja u Nuštru, o tom vrijednom majstoru saznat ćemo još puno više važnih detalja koji će zasigurno potvrditi zasluženu valorizaciju ove bečke radionice. Definitivno i potpuno mišljenje o Peteru Titzu, graditelju harmonija, fisharmonika i orgulja, dobit će se jedino uz detaljan studij svih spomenutih preostalih radova te radionice u Mađarskoj. Ova kratka studija o životu i djelu orguljara Petera Titzta tek je mali prilog u započetoj revitalizaciji djelovanja te radionice na prostoru nekadašnje Monarhije i na prostoru današnje Slavonije.

Preostali radovi, dvije sačuvane fisharmonike u Osijeku i jedne izvorno očuvane orgulje Petera Titzta u Nuštru, dragocjeni su spomenici novoga, romantičkoga graditeljstva instrumenata u 19. stoljeću u Slavoniji.

Literatura

Rudolf Scholz, *Organa Austriaca I*, Beč, 1976., Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H

Rudolf Scholz, *Organa Austriaca II*, Beč, 1979., Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H

Rudolf Scholz, *Organa Austriaca III*, Beč, 1982., Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H.

Rudolf Scholz, *Organa Austriaca IV*, Beč, 1988., Wilhelm Braumueller, Universitaet-Velagsbuchhandlung Ges.m.b.H.

Acta Organologica, bd. 27, Gesellschaft der Orgelfreunde, za izdavača Alfred Reichling, edicija Merseburger, Hamburg-Kassel, 2001.

Emin Armano, *Orgulje hrvatskih graditelja trgom Ladislava Šabana*, naklada Jakša Zlatar, Zagreb, 2006.

Ladislav Šaban, *Graditelji orgulja u Varaždinu sredinom 19. stoljeća*, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 6, Varaždin, 1981.

Oskar Eberstaller, *Orgeln und Orgelbauer in Oesterreich*, Hermann Boehlaus Nachf. / Graz-Koeln, 1955.

Kilián Szigeti, *Regi Magyar Orgonak*, Zenemuekiado, Budapest, 1977.

Herman Binder, *Orgeln in Siebenbuergen*, Gehann-Musik-Verlag Kludenbach (D), 2000.

Johann Gottlob Toepfer, *Die Theorie und Praxis des Orgelbaues*, Weimar, 1888., izdanje Max Allihn, tisak Frits Knuf 1972, Nizozemska

Peter Titz (1823 – 1873) The Physharmonica Constructor in Osijek

S u m m a r y

Peter Titz, the organ, physharmonica and harmonium constructor in Vienna was active in the first and the second half of the 19th century in the then Austro-Hungarian Monarchy. In spite of the fact that he was a foreigner, born in Silesia, after having become qualified in organ construction art in Vienna, he accepted a new oncoming musical direction of romanticism by giving his instruments fresh colours and features. In this way he created his own recognizable sound of the instruments that he built. By searching for a mellow, gentle and mild organ sound with a possibility of expressive playing, he was building a register with freely trembling reeds (freereeds) in the organ whose sound was damped and quiet and it was convenient to be used in liturgy, for the Communion or other interplays. However, the main activity of this Vienna master was the physharmonica and later harmonium production, the quality of which was remarkable. Since 1870 the workshop of Peter Titz in Vienna was thus named: "Imperial and Royal Harmonium Manufacture."

It is hard to define how many instruments Titz had built since there are no archival data. Besides, it is very probable that Titz experienced the fate of other masters whose instruments were ruthlessly removed from churches lofts because of the misjudgments and stylish misinterpretations of the romantic organs. The originally preserved physharmonica by Peter Titz in Osijek as well as the organ in Nuštar both increase in value because they are authentic witnesses to the activity of the Vienna master workshop which was building instruments in Slavonia, the master workshop of Peter Titz.

Key words: Peter Titz physharmonica, reed organ, harmonium, organ, restoration

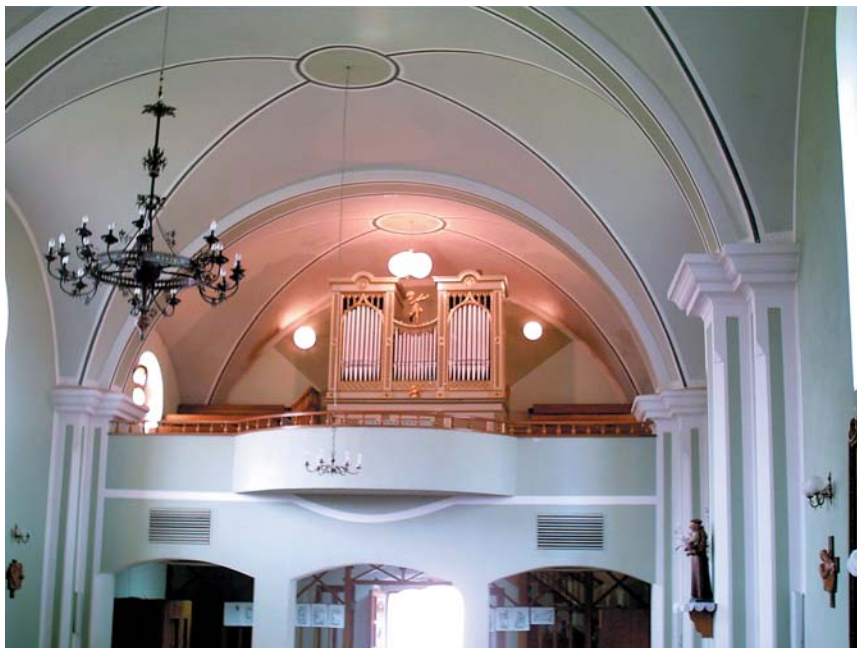
Rokytňic mpp. Mjesto rođenja Petera Titz, fotografija s Interneta: www.roman-bluemel.privat.t-online.de, od 12.5.2006.

*J. Angster, orgulje u Duboševici mpp. Župna crkva Uznesenja BDM, orgulje Josefa Angstera, oko 1890.
Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH*

Toepfer, Fisharmonika mpg. Fotografija iz atlasa br. XII/32: J.G.Toepfer, Die Theorie und Praxis des Orgelbaues, Weimar, 1888. Izdano: Frist Knuf 1972., Haag, Nizozemska

Nuštar prospekt mpg. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Peter Titz, Colodicon 8 Fuss mpg. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Nuštar, svirna traktura. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Nuštar, ventili manualne zračnice. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Nuštar, svirna mehanika za Colodicon 8 Fuss mpg. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Nuštar, kapsle bečke mehanike mpg. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Nuštar, jezičci Colodicon 8 Fuss mpg. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Nuštar, otvori za Colodicon 8 Fuss mpg. Župna crkva Sv. Duha Nuštar. Autor: Goran Bekina, Uprava za zaštitu kult. baštine Ministarstva kulture RH

Kapucini, orgulje Carla (Dragutina) Geisslera 1860. mpg. Autor Nino Vranić u: Jagoda Meder, Orgulje u Hrvatskoj, Globus nakladni zavod, Zagreb, 1992.